

BİR SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ'NİN ARDINDAN

Doç. Dr. F. Seval GÜREL*

Bir süre önce Ankara'da yapılan 3. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, kanımca -bilmem aralıklı olarak katılmış olanlar bu görüşe katılacaklar mıdır- oldukça karanlık bir tablo ile sona ermişti. Bu sözlerle ne kastettiğimin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, kapanış konuşmalarına bir göz atmak yetecektir sanıyorum. Şöyle ki:

Şu sıralarda bilimsel çalışmalarını tarihsel analizler şeklinde yürütmekte olduğunu söyleyen Bozkurt Güvenç, yurdumuzda Sosyal Bilimlerin dünü ve özellikle bugüne yansıması konusunda hayli iç karartıcı açıklamalarda bulunmuştur. Kendisi, sosyal bilim disiplinleri içinde ülkemizde bilim adamı yetiştirecek doğru dürüst bir mekanizma bulunmadığını, haspel kader yetişmiş olanları da daha çok birer "iş kazası" olarak görmenin yerinde olacağını dile getirmiştir. Bozkurt Hoca'ya göre, bu sonuca götüren etmenler şunlardır: Matematikten anlamayanların "sosyal" konularla iştiğal etmeğe elverişli olduğu gibilerden, gerçeklerle taban tabana zıt bir inancın egemen oluşu kadar, 12 Eylül gözlükleriyle bakanların "sosyal-sosyalist-komünist" sıralaması türünden yaptıkları değerlendirmelerin de bunda hatırı sayılır bir payı vardır. Nitekim, üniversitelere yöneltilen saldırılar sırasında kimi Sosyal Bilimler birimlerinin adlarının Fen ve Edebiyat Fakültelerine dönüştürülmüş olması böylesi bir olguya işaret etmektedir. Ayrıca, Bozkurt Bey'e (ve hepimize) göre de, bilim adamlarına ödenen bu maaşlarla araştırma yapılamaz. Kaynak yokluğu ve aktarılmayışı, TÜBİTAK gibi bir kuruluşun bile yıllarca ve hâlâ sosyal bilim araştırmalarını desteklemekten kaçınmış oluşu, "dışarıdan" kaynak sağlayabilen şanslı sosyal bilim araştırmacılarının da kimi emniyet müdürleri tarafından yöneltilen "hocam, bu paranın kaynağı nereden geliyor?" gibilerden sorgulamalara muhatap oluşu, "adını bilmediği (toplumsal) hastalık, insana zarar vermez" itikadı ile birleştiğinde, oldukça ruh bunalıcı bir tablo çizmeğe yeter kanısındayım. Söz konusu olan Sosyal Bilimler Kongresinde kendisine daha sonra söz sırası gelen Tuncer Bulutay da, sosyal bilimlerden olan iktisat disiplinini özellikle ele alarak, varolan kalkınma, büyüme modellerinin yetersiz oluşundan, ileri derecede sanayileşmiş/kapitalist ülkelere uygulanan modellerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere uygulanmasında (korrelasyon katsayılarının yönüne varana kadar) istatistiksel sakıncalar bulunduğundan yakınmaktaydı. Bulutay, ülkenin kendine has istatistik parametrelerinin hesaplanmasında

*A.Ü. İletişim Fakültesi, Öğretim Üyesi

kullanılacak olan çeşitli sayım sonuçlarının da yetersiz olduğundan, diyelim ki Gayrisafi Milli Hasılanın tam ne olduğunu bilemediğimizden, söz gelimi nüfus sayımlarının bile hâlâ sağlıklı yapılamadığından dem vurmaktaydı. İktisat verileri içinde, marjinal ya da diğer bir deyişle Enformel sektör diye adlandırılan sektör hakkında henüz bilgi var olmadığını, bu sektör hakkında bildiklerini de sosyologların gecekondü bölgesi araştırmalarından öğrendiğini anlatan Bulutay, sosyologlara bu anlamda şükran borçlu olduklarını söylemiştir.

Diğer taraftan Çiğdem Kâğıtçıbaşı, psikoloji dalında araştırma yapanların toplumun gözündeki statü kaybından yakındıklarına değinerek, temel bilim araştırmalarında ısrar etmemelerini, sosyal değişim konusunu ülke içinde bir laboratuvar gibi ele almak suretiyle, uygulamalı çalışmalara yönelmelerini tavsiye etmektedir. Ana hatları itibariyle yukarıdaki görüşe katılmak zor olmamakla birlikte bu, uygulamaya dönük çalışmaların ya da araştırmaların da otomatik olarak kaynaklarla hemen destek bulacağı hattâ hüsn-ü kabul göreceği anlamına gelmez. Kâğıtçıbaşı'nın kendisi, ODTÜ içinde Fen ve Edebiyat Fakültesi'nin bir parçası olmak üzere kalan Sosyal Bilimler bölümünün, rüşünü ispat etmek yolunda geçirdiği zorlukları bizzat yaşayan bir akademisyen olarak, unutmuş görünmektedir. Kaldı ki, yabancı kültürlerde gerçekleştirilmiş olan temel bilimsel çalışma sonuçlarının, ek bir takım araştırmalar yapılmadan kolay kolay uygulanamayacağı olgusunun Kâğıtçıbaşı hiç de yabancı değildir. Bu tür hazırlık çalışmaları da kaynak ve itibar yükseltme yönünden desteğe, belki de daha fazla, muhtaçtır ve bunun bir an önce anlaşılmasında sayısız yararlar bulunmaktadır. Kâğıtçıbaşı'nın değindiği bir diğer önemli nokta kayda değer: Birleşmiş Milletlerce geliştirilen "İnsanca Gelişme" (Human Development) ölçekleriyle ülkemiz, ekonomik anlamda başardığı sıralamayı, sosyal gelişme göstergeleri açısından koruyamamaktadır. Ülkemizde sosyal bilimlere verilmesi gereken önemi vurgulaması açısından bu husus, ayrıca açıklamaya gerek bırakmayacak kadar ortadadır.

Bir başka açıdan bakan Taner Timur'un da görüşleri, ülkemizde sosyal bilimlerin gelişmesi açısından hiç de iç açıcı değildir. Şöyle ki: kendisi yurtdışında bulunduğu sıralarda inceleme fırsatı bulduğu Fransa'daki kitaplıkların zenginliğini dile getirerek, bu tür olanaklardan yoksun kalan bir ülkede sosyal bilimlerde kuramsal çalışmalar açısından fazla birşey beklenemeyeceğini söylemiştir.

Sosyal Bilimler Kongresinin doğrudan doğruya kapanış konuşmalarıyla ilgili olmayan, ama edindiğimiz karamsarlık mesajına önemli ölçüde katkıda bulunan diğer tebliğler de şunlar oldu: Cesurca girişimleri ve kayda değer çabaları ile ön plâna çıkan birkaç araştırmayı ele alarak işleyen söz konusu tebliğler, konu edindikleri araştırmaların ulaşılabildiklerinin yanısıra ulaşamadıkları bulgular ve sonuçlar açısından da, dinleyicilerde karışık duygular uyandırmıştır. Çünkü kanımca ele aldıkları konular, disiplinler-arası bir yaklaşım ve onun gereklerini içermektedir; ve söz konusu araştırmalar, işledikleri konuların disiplinler-arası bu konularını kaale almamış görünmektedirler.

Yukarıda değindiğimiz bu husus, ele alacağımız birinci araştırmada daha az belirgin, birbiriyle ilintili diğer iki araştırmada ise çok daha problematiktir. Göktuğ

Morçöl ile Ali S. Gitmez'in¹ birlikte gerçekleştirdikleri araştırma kentsel yoksulluk üzerinde durarak, Oscar Lewis² türünden "yoksulluk kültürü" yuvalarını nedensel etmenler arasında aramıştır. Edwin H. Sutherland'in³ farklılaşan üyeleşme (differential association) kavramına paralel olan bu kültür cepleri, ne yazık ki –özellikle yaşadığımız son sıralarda– açıklayıcı bir değişken olmak için, yetersiz kalacaktır. Çünkü artık, somut ilişkiler bağları ve örüntüsünün ötesinde, medya⁴ ve ondan etkilenmiş biçimlerinin yadsınamayacak bir şekilde, hem bağımsız ve hem de ara değişkenler olarak karşımıza çıkması kaçınılmazdır.

Problemli olan ikinci araştırmaya gelince:

Bahattin Akşit⁵ ile Korkut Boratav'ın⁶, birbirinden ayrı yerlerde fakat aynı anketi kullanmak yoluyla, gerçekleştirdikleri anlaşılan araştırmalarını ise, yaptıkları değil de yapmadıkları açısından eleştirmek yerinde olacaktır kanısındayım.

Şöyle ki:

Tabakalaşma ile çağdaş tutum ve siyasal davranışlar arasındaki ilişkileri (aynı zamanda kuramsal bir temele de oturtmak amacıyla) aydınlatmak üzere tasarlandığı anlaşılan sözkonusu araştırma, bu cesur girişiminden dolayı son derece övgüye değer. Ne var ki, araştırmacıların birincisi bir sosyolog ikincisi ise bir siyaset bilimcidir, ama araştırmaları sosyolojik inceleme düzeyindeki etmenler ile psikolojik inceleme düzeyindeki değişkenler arasındaki etkileşimi konu edinmiştir; yani aslında disiplinler arası bir çalışma sözkonusu olmak gerekir. Bu yüzden de yanlarına bir de sosyal psikolog almış olsalar idi, yani bir takım (ekip) çalışması başarmış olsalar idi hiç fena olmazdı diyeceğiz.

Çünkü:

Sosyal Psikolojinin çetrefil konularından olan "Tutumlar" ile "Davranışlar" arasındaki bağ, sosyal psikolojik inceleme düzeyinde bile (level of analysis) henüz tam anlamıyla açıklığa kavuşmuş değildir. Üstelik, belli bir takım tutumları ve ona tekabül edecek belli davranışları saptayabilmenin, pirincin taşını ayıklamak kadar çetin ceviz

¹ Morçöl, Göktuğ ve Ali S. Gitmez. "Kentsel Yoksulluk: Toplumsal Psikolojik Göstergeleri ve Öznel Algılaması", 3. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Özetleri. Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ekim 1992 (Ankara), s. 93-94.

² Lewis, Oscar. *La Vida: A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty-San-Juan and New York*. New York: Random House, 1966.

³ Sutherland, H. Edwin. *On Analyzing Crime*. The University of Chicago Press, Chicago and London 1973.

⁴ "Medya" terimleri, artık popüler olan şekli ile, Kitle İletişim Araçları anlamında kullanılmaktadır.

⁵ Akşit, Bahattin. "Metropolitan Türkiye'de Din, Kadın ve Sınıf", 3. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Özetleri. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ekim 1992, s. 6.

⁶ Boratav, Korkut. "İstanbul'un Halk Semtlerinden Sınıf Profilleri", 3. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Özetleri. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ekim 1992, s. 3..

türünden bir iş olduğu defalarca görülmüştür. Hal böyle olunca, araştırmada kullanılan anketi bizzat görmemiş olmamla birlikte, sorulan soruların kimilerinin bir takım davranışlar ile, kimilerinin ise bazı davranışlarında bulunmak üzere bir takım niyetlenmelere (intentions)⁷ ilişkin olması olasıdır.

Bir başka karışıklık ise, Refah Partisine "meyletmek" ve de dinsel içerikli gazetelere "itibar" etmek ile, yukarıda değinilen bir takım tutum, davranış ya da niyetlenmelerin ilişkisi konusunda karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, araştırmacıların da üstüne basa basa dile getirdikleri gibi, ülkemizde bir zamandır görülmekte olan soldaki bölünmeler karşısında, vaadettiği türlü çeşit, irili ufaklı reformları ile "radikal" bir parti görünümü kazanmağa başlayan RP, onu "tercih" ediyor olduklarını "söyleyenlere" göre, gerçekte neyin göstergesi olmak yolundadır? Aynı kuşku, belki daha da kuvvetli olarak, dinsel içerikli gazetelere "yönelenler için de söylemeliyiz. Kadın konulu sorular için de durum pek farklı, yani pek açık seçik değildir. Çünkü ölçme konusu sosyal bilimlerin henüz yeni yeni çözmeye başladığı devasa bir problem olmağa, hele hele doğru dürüst bir sosyal bilim çalışmaları geleneği ne yazık ki bulunmayan ülkelerde, bütün çapraşıklığıyla sürüp gitmektedir.

Yukarıda en son adı anılan araştırmacıların sözlerinden ve Kongrenin bildiri özetlerinden anlaşıldığı kadariyle, söz konusu anket çalışması ile, tabakalaşmanın statükocu ya da radikal konumlarında yer alıyor olmak ile, muhafazakâr ya da çağdaş tutumlara sahip bulunmak; ve bundan başka statükocu ya da ilerici partilere oy vermek ve onların niteliklerine uygun basın (ve yayın) ürünlerinden yararlanıyor olmak arasındaki ilişkileri saptamak amaçlanıyor görünmektedir. Hal böyle olunca, öğrenebildiklerimizi bilmediklerimizden ayırabilmek için, bağımsız olarak hazırlanacak bir tutum ölçeğinin kullanılmış olması gerekiyordu ki bizim de sözü getirip dayandırmak istediğimiz yer işte tam bu noktadır. Şöyle ki: bağımsız olarak hazırlanmış uygun bir tutum ölçeği zaten vardı ve bundan daha 10 yıl öncesinde üniversitece geliştirilmiş bulunmaktaydı.

Burada sözünü ederek Kongre hakkındaki önümüzdeki bu yazıyı sona erdirmek istediğimiz araştırma⁸, işte böyle bir ölçeği geliştirmek için yapılmış ve 1982'de doçentlik tez jürisi önünde savunulmuştu. Metodolojik bakımdan birçok üstünlükleri olan (bakınız: Ek) söz konusu Muhafazakarlık ölçeği, başarısının önemli bir bölümünü, halk dilinde konuşulan şekliyle ilgili kavramlar olarak kaleme alınmış olmasına borçludur. Doçentlik tezi olarak savunulduğu sırada Siyasal Bilgiler Fakültesine bağlı Basın ve Yayın Yüksek Okulu olan şimdiki İletişim Fakültesi'nden çıkan bir ürün olması dolayısıyla, dilinin iletişimsel kabiliyetindeki bu kudret, fakültemize yaraşır niteliktedir.

⁷ Fishbein, Martin and Icek Ajzen. *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Addison-Wesley Series in Social Psychology. Reading, Massachusetts. Menlo Park, California. London. Amsterdam. Don Mills, Ontario, Sydney, Australia. Addison-Wesley Publishing Company 1975.

⁸ Gürel, F. Seval. *Türkiye Ortanı İçin Klasik Yaklaşımlı Bir Konservatizm Envanter Geliştirme Araştırması*. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Basın ve Yayın Yüksek Okulu, Ankara, Eylül 1981 (Doçentlik Tezi).

Önümüzdeki bu makale ile olan ilgisine gelince:

Akşit ve Borotav, araştırmalarının geçerlik (validity) endişeleriyle baş edebilmeleri için araştırma yapmış oldukları bölgelerde, kendi anketlerinden bağımsız olacak şekilde, bir de bu ya da buna benzer bir Muhafazakarlık-İlericilik ölçeği kullanmaları gerekirdi. O zaman ancak Refah Partisine oy verdiklerini söyleyen işçi, emekli, esnaf kesimi üyelerinin v.b., aynı zamanda kişisel bir özellik olan ilericilik açısından bakıldığında yüksek puan tutturabilmişlerse, bu olgu aynı zamanda Refah Partisini dinamik, köktenci (radical) hatta ilerici olacak biçimde yorumladıklarına işaret sayılabilir. Aksi halde, yani böyle bir ölçek kullanılmadığı hallerde, alınan sonuçlarda katışıklık (confound) söz konusu olacaktır ve bizler, Refah Partisine oy veren işçilerin v.b. bu davranışlarının neyden ileri geldiğini anlayamamış ve de kanıtlayamamış oluruz.

Psikolojik inceleme düzeyindeki olayları anlayabilmeğe yarayacak böyle uygun bir ölçek kullanılmadığı için, şimdi ne yapabiliriz? Kanımca, yukarıda adı anılan araştırmacılar, anket uygulamış oldukları bölgeye yeniden giderek, bu kez bir "pilot çalışma" niteliğinde ufak bir bu defa ölçeğin uygulamasını yaparak, o karanlık noktaya ışık tutabilirler. Aksi halde şimdiye kadar harcadıkları emekler sadece yarım sonuç vermiş, hattâ heba olmuş olacaktır.

Sosyolojik inceleme düzeyindeki çalışmalara, psikolojik inceleme düzeyindeki sözkonusu Tutuculuk ölçeğinin nasıl olumlu katkıları olacağına, bir Sinema incelemesinden örnek verecek olursak şunu gösterebiliriz:

Bir dönemin Türk Sinemasını incelediği yazısında Nilgün Abisel⁹, yerli filmlerde gerçekçi olmıyan bir üslûpla ve tutucu bir içerik üzerinde çalışıldığına dikkat çekmişti. Aynı iz üzerinden giderek, bu tip filmlere rağben eden önemli miktardaki seyircinin de ne türden tutuculuk özellikleri taşıdığı sorusuna cevap bulmak amacı ile, daha önce sözünü ettiğimiz Muhafazakarlık ölçeğine paralel olacak şekilde, yerli sinema izleyicisinin çıkarsanan özellikleri, adım adım irdelenmiştir¹⁰. Özet olarak, kapkaççı bir yerli sinema ürünlerinin oldukça tutucu bir seyirci kitlesi tarafından izlenip ayakta tutulduğu sonucuna varılmıştır. Görülüyor ki, psikolojik inceleme düzeyindeki tutuculuk-ilericilik niteliklerini gözler önüne serilebilmek için, Muhafazakarlık ölçeğimizi oldukça başarılı şekilde kullanmak olanaklıdır.

Tutuculuk ölçeğinin Akşit ve Borotav araştırmalarında kullanılmamış olması talihsizliğini de, 12 Eylül'den itibaren geçirdiğimiz ara rejim sonuçlarında aramak yerindedir. Çünkü 12 Eylül ardından gelen YÖK uygulaması başlayınca, bu ölçeğin yapımcısı ve makalenin yazarı üniversiteyi bırakarak Afrika'da çalışmayı yeğlemiştir. Dolayısıyla bu ve bunun gibi bilimsel çabalar gün ışığına çıkarılamamış, bir yerde yayınlanamamıştır. Sonuç olarak, Akşit ve Borotav araştırmalarında bilgimizi arturabilecek çok önemli bir fırsat kaçırılmıştır. Bu da, bunun benzeri başka çabaların da boşa çıkması gibi, ara rejim ile üniversitelere yapılan saldırının bir sonucu olsa gerektir.

⁹ Abisel, Nilgün. "Türk Sinemasında Aile" Türkiye'de Allenin Değişimi: Sanat Açısından İncelemeler cildi. Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1984, s. 31-46.

¹⁰ Gürel, F. Seval. "Bir Dönem Türkiye Sinemasının Düşündürdükleri" A.Ü. İletişim Fakültesi, Yıllık-1992, s. 127-142.

EK: DOÇENTLİK TEZİ ÖZETİ

Dr. Seval F. Gürel. Türkiye Ortamı için Klâsik Yaklaşımlı Bir Konservatizm Envanteri Geliştirme Araştırması. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Basın ve Yayın Yüksek Okulu, Cebeci, Ankara, Eylül 1981.

Faktör analizi yoluyla, üç ayrı aşamada, 317 tutum cümlesi arasından 32 maddelik Likert türü bir konservatizm (muhafazakârlık) envanteri geliştirildi. Ölçeğin ilk iki aşamasında, 50 ve 53, zaman aralıklı test tekrarı uygulamasında ise 82 öğrenciden denek olarak yararlanıldı. Ölçek sınavı örnekleme (n = 656) ve Bilinen Gruplar Örnekleminde (n = 1053), çeşitli üniversite öğrencilerinden başka, halkın çeşitli kesimlerine küme örnekleme yoluyla ve bilinen grupların olağan yerlerinde ilgililer aracılığı ile toplu uygulama yoluyla ulaşıldı.

Cetvelin zaman aralıklı test tekrarı (n = 88) güvenilirlik katsayısı (test-retest reliability coefficient) 0,9636'dır (p < 0,001). Örneklem bütünü üzerinden (n = 1709) ortadan bölme yoluyla elde edilen tekli-çiftli güvenilirlik katsayısı (odd-even split-half reliability) 0,9565 olup Cronbach Alpha katsayısı 0,9536 değerindedir. Madde analizleri ise (item-whole) korelasyonlarında ranj: (+) 0,48 ile (+) 0,74 arası olup hepsi 0,001 düzeyinde istatistik anlamlılıkta bulunmuştur.

Faktör analizinde, toplam yayılmanın % 41'ini tek başına açıklayabilen bir başat (dominant) faktör ile, % 6,6 ve % 4,7 değerleriyle iki faktör daha bulundu. Toplam ortak yayılma içindeki payları ise, başat faktör için % 83,1 değerinde, diğerlerinde % 10,5 ve % 6,3 değerlerindedir.

Bilinen grupların t-test karşılaştırmaları, ayrıca çeşitli değişkenlerle ölçek puanı korelasyonları, odaklaşan ve ayırt edici geçerlilik (convergent and discriminant validity) göstermiştir. Ayırıcı analiz (discriminant analysis) sonuçları, çok ve çeşitli grupları, kriter olarak alınan okunan gazete ve oy verilen partiye göre ayırmada, ölçeğin başarılı olduğunu ortaya koymuştur.